

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Linguistica VIII (2013)

Stanisław Koziara

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

***Mieć miedziane / wytarte czoło* – pochodzenie i losy frazeologizmu na tle pokrewnych konstrukcji w języku polskim**

Na zasoby frazeologiczne języka polskiego składają się jednostki reprezentujące różny status genetyczny, stopień utrwalenia oraz rodzaj „przejrzystości” przysługujących im współcześnie znaczeń. W tym ostatnim wypadku zjawiskiem naturalnym charakteryzującym mniej lub bardziej spetryfikowane zespolenia wyrazowe jest w różnym stopniu zaznaczona asumaryczność znaczenia globalnego danego frazeologizmu w stosunku do znaczeń, jakie wnoszą jego poszczególne komponenty. Nierzadko prowadzi to do trudności w odczytywaniu pierwotnej motywacji określonej jednostki, a co za tym idzie – także do jej błędnego użycia tekstowego. Równie niełatwe bywa niekiedy jednoznaczne wskazanie na źródło pochodzenia danego zespolenia wyrazowego.

Poniższe uwagi jako cel główny stawiają sobie próbę spojrzenia na status formalno-semantyczny oraz genetyczny pojedynczego frazeologizmu *mieć miedziane / wytarte czoło* wraz z ukazaniem jego rodzimych losów widzianych na tle innych konstrukcji pokrewnych.

1. Hasłowa jednostka *mieć miedziane / wytarte czoło* należy do tej części zasobu rodzimych frazeologizmów, których składowymi komponentami są nazwy części ciała (somatyzmy). Osobną podgrupę tej dominanty tematycznej stanowią w języku polskim utrwalone połączenia wyrazowe z nominacją *czoło*, jak na przykład *chmurzyć czoło; chylić czoło / czoła; puknąć się w czoło; stawić / stawiać (komuś, czemuś) czoło / czoła* (SFWP 91–93). Z punktu widzenia formalnego omawiany frazeologizm przyjął we współczesnej polszczyźnie na równi postać wyrażenia, jak też zwrotu o wariantowym składzie komponentów przymiotnikowych: *miedziane / wytarte czoło; mieć miedziane / wytarte czoło*. Ze źródeł leksykograficznych wynika jednak, że owe warianty nie były chronologicznie równorzędne i mogły początkowo występować niezależnie. Najstarsze świadectwa tekstowych przytoczeń ma zwrot *mieć miedziane czoło*, którego formy odnotowane przez *Nową księgę przysłów polskich* pochodzą z drugiej połowy XVIII wieku. Z tego samego źródła wynika, że o cały wiek późniejsze są udokumentowania dla postaci *wytarte czoło; mieć wytarte czoło*

(NKPP I 389). Nominalny wariant *czoło miedziane / wytarte* najwcześniej znajduje potwierdzenie w *Słowniku warszawskim* (Swar I 396). Dwudziestowieczne i najnowsze słowniki ogólne oraz frazeologiczne języka polskiego status jednostki hasłowej przyznają niemal na równi i nominalnej, i werbalnej postaci omawianego frazeologizmu. Jedno z najmłodszych jego poświadczeń można odnaleźć w *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* pod redakcją Stanisława Dubisza (USJP I 525).

Z kolei najwcześniejsze potwierdzenie konwencjonalnego znaczenia frazeologizmu przynosi *Słownik języka polskiego* Samuela Bogumiła Lindego, gdzie hasło *czoło miedziane* objaśnione zostało jako 'nieczułość na honor, na wstyd' (SLin I 379). Z czasem wartość definicyjna owej jednostki poszerzona zostaje o kolejne, negatywne określenia dotyczące cech i postaw osobowych. Dobrze ilustruje to *Słownik języka polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego, gdzie wyrażenie *wytarte / miedziane czoło* zdefiniowano jako 'brak ambicji, honoru, wstydu, bezczelność, cynizm' (SDor I 1150). Jednakże najszerzą eksplikację przy zwrocie hasłowym *mieć (miedziane / wytarte) czoło* podaje *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego* Piotra Müldnera-Nieckowskiego: 'być pozbawionym ambicji, wstydu, honoru, godności osobistej, być bezczelnym, cynicznym, pozbawionym zasad moralnych' (WSFJP 151).

Ekscerpcja źródeł słownikowych przynosi także wiele danych na temat stopnia żywotności omawianego frazeologizmu. Wynika z nich dość jednoznacznie, iż zarówno wyrażenie *miedziane / wytarte czoło*, jak i zwrot *mieć miedziane / wytarte czoło* są współcześnie jednostkami recesywnymi, ograniczonymi chronologicznie i stylistycznie, przy których słowniki zazwyczaj umieszczają kwalifikatory: *dawny, książkowy*¹.

2. Osobnym problemem, jaki wyłania się przy próbie opisu niniejszego frazeologizmu, jest ustalenie źródła pochodzenia oraz wskazanie na czynniki motywujące jego znaczenie w języku polskim. Odwołanie się w tym wypadku do źródeł leksykografii ogólnej oraz opracowań frazeograficznych nie daje praktycznie żadnych wskazówek na temat genezy omawianej jednostki. Informacje takie przynoszą dopiero niektóre słownikowe i filologiczne prace dotyczące wybranych warstw tematycznych rodzimej frazeologii, dość zgodnie wskazujące na biblijną proveniencję frazeologizmów *miedziane / wytarte czoło*; *mieć miedziane / wytarte czoło* (zob. Skorupka 1952: 171; Walczak 1985: 32; Godyń 2006: 58–59; Koziara 2009a: 99–101).

Jeśli przyjmiemy owe wskazania za właściwe, to tak obrana droga genetycznych poszukiwań prowadzi do starotestamentowej Księgi Izajasza, gdzie daje się odnaleźć jednostka prototypowa w postaci hebrajskiego wyrażenia *mecach nechusza*, dosł. 'miedziane czoło'². Z lektury odpowiedniego fragmentu tej księgi biblijnej dowiadujemy się, iż w ten obrazowy sposób Bóg słowami proroka Izajasza ocenia

¹ Z badań Anny Tyrpy wynika dodatkowo, że jednostki te obce są gwarom polskim, w których frazeologizmy z komponentem somatycznym stanowią skądinąd jedną z najbogatszych dominant tematycznych (Tyrpa 2005).

² Z obserwacji Marka Pieli wynika, iż hebrajskie wyrażenie *mecach nechusza* wpisuje się w szerszy krąg idiomów starotestamentowych, w których przy pomocy odwołań metaforycznych określano m.in. tę cechę ludzkiego charakteru, jaką jest upór, zob. Piel 2003: 145–146.

postawę Izraelitów jako „ludu o miedzianym czole”, to jest krnąbrnego i nie zawsze skłonnego do przyjęcia prawdy objawionej (Iz 48, 3–11). Oto jak przedstawia się nieco szerszy kontekst biblijnego użycia owego wyrażenia we współczesnym przekładzie na język polski:

Ponieważ wiedziałem, że jesteś uparty,
i kark twój jest drągiem z żelaza,
a twoje czoło miedziane,
przeto zapowiedziałem ci naprzód,
ogłosiłem ci przyszłość, zanim nadeszła
(Iz 48, 4–5)³.

3. Podążając tym tropem, warto w pierwszej kolejności prześledzić losy owego biblizmu widziane przez pryzmat rodzimych tłumaczeń Pisma Świętego na język polski. Wynika z nich, iż utrwalony kształt wyrażenia *miedziane czoło* najwcześniej pojawia się w Księdze Izajasza wchodzącej w skład szesnastowiecznej katolickiej *Biblii Leopoldy* (1561), najstarszego, zachowanego przekładu całościowego Biblii na język polski. Na dalszy proces formalnej i znaczeniowej petryfikacji owej jednostki pierwszorzędny wpływ będzie miał niewątpliwie fakt podtrzymania jej utrwalonego kształtu w katolickiej *Biblii Wujka* (1599), pełniącej przez blisko cztery stulecia funkcję *sui generis* tekstu kanonicznego, oraz mającej podobny status dla protestantów polskich *Biblii gdańskiej* (1632). Ta tradycja przekładowa, będąca literalnym odwzorowaniem zarówno kanonicznej konstrukcji hebrajskiej *mecach nechusza* jak też jej łacińskiego ekwiwalentu *frons aerea* z *Wulgaty*, znalazła już tylko częściową kontynuację w nowszych translacjach biblijnych. Wierny jej pozostał jeszcze tłumacz Księgi Izajasza będącej częścią pierwszego wydania *Biblii Tysiąclecia* (1965), podczas gdy większość współczesnych translacji rodzimych wprowadza konstrukcje o zdecydowanie zmodyfikowanym kształcie w stosunku do utrwalonego biblizmu w rodzaju: *czoło ze spiżu*; *czoło jakby z brązu utoczone*, co niewątpliwie stanowi przejaw tendencji modernizujących i zarazem osłabiających status owej jednostki (Koziara 2009b: 98).

4. Przyjmując hipotezę o biblijnej genezie omawianego frazeologizmu, nie można pominąć faktu, iż odpowiadająca mu forma prototypowa należy do grona tak zwanych *hapaks legomenów*, to jest jednostek mających zaledwie pojedyncze poświadczenia tekstowe. Posługując się terminologią wypracowaną na gruncie językoznawstwa statystycznego⁴, można tym samym powiedzieć, że mamy do czynienia z jednostką o frekwencji tekstowej równej 1. Pod tym względem omawiany frazeologizm biblijny nie jest wszakże wyjątkiem, gdyż należy do dość licznej grupy rodzimych biblizmów pojedynczo zaświadczonych na gruncie tekstu kanonicznego. Są nimi między innymi takie jednostki jak: *łóże boleści*; *sól ziemi*; *padół łez*; *ubogi duchem / w duchu*; *ziemia obiecana*; *nie znać dnia ani godziny*; *A słowo stało się ciałem*; *Lekarzu, ulecz samego siebie*; *Przemija postać tego świata*. Wszystkie one bez

³ Cyt za: *Biblia Tysiąclecia* 1971: 891.

⁴ Mowa tu o pracach z tej dziedziny takich badaczy jak m.in. Witold Mańczak, Jadwiga Sambor, Edward Stachurski, Maria Zarębina.

wątpienia współtworzą mocny korpus biblizmów języka polskiego, znajdując regularne poświadczenia zarówno w zasobach frazeograficznych polszczyzny, jak też we współczesnych użyciach tekstowych. Fakt ten zdaje się raczej przemawiać za tezą, iż przynależność do *hapaks legomenów* nie przesądza o stopniu utrwalenia danej jednostki. Co więcej, paradoksalnie może go nawet wzmocnić.

5. W wypadku biblizmów o wiele ważniejszym czynnikiem niż frekwencja i stopień ekstensji tekstowej wydaje się usytuowanie i pozycja danej jednostki w obrębie tekstu kanonicznego. Mimo iż brak do tej pory bardziej szczegółowych badań na ten temat, to nawet z pobieżnych obserwacji dość jednoznacznie wynika, iż rodzime biblizmy frazeologiczne i paremiologiczne wykazują spore asymetrie, gdy idzie o ich repartycję w obrębie poszczególnych ksiąg biblijnych. Wśród tego rodzaju konstrukcji spetryfikowanych liczebną przewagą mają jednostki o proveniencji nowotestamentowej, głównie pochodzenia ewangelicznego, z Ewangelią według Świętego Mateusza na czele. Gdy zaś chodzi o księgi Starego Testamentu, to niewątpliwa przewaga należy w tym względzie do Pięcioksięgu oraz Księgi Psalmów. Taki, a nie inny udział poszczególnych ksiąg Pisma Świętego w procesie „tworzenia” tego rodzaju biblizmów pozostaje niewątpliwie w ścisłej zależności ze stopniem społecznego upowszechnienia i znajomości określonych treści biblijnych (Walczak 1985: 30; Koziara 2010: 111).

6. Jak pokazują to dotychczasowe badania, istnienie określonej jednostki prototypowej w obrębie tekstu kanonicznego także nie musi przesądzać o statusie genetycznym tożsamej z nią formalnie konstrukcji na poziomie języka przekładu. Brak tego rodzaju zależności uwidacznia się przede wszystkim wśród tych jednostek, które należą do kategorii internacjonalizmów, tworzonych nierazko w drodze konceptualizacji odwołujących się tyleż do niezależnych, ile do uniwersalnych kategorii poznawczych i doświadczeniowych zbieżnych dla wielu kultur i języków (Koziara 2004: 159–166). Przykładem mogą tu być podobne wielu językom mechanizmy tworzenia potocznych konstrukcji z wykorzystaniem metafor przestrzennych czy też schematu budowy i funkcji ludzkiego ciała (zob. m.in. Pajdzińska 2001: 11–18).

7. Przywołane powyżej argumenty czynią, jak się wydaje, niepozbowione racji pytanie o trafność wskazań na biblijny status genetyczny omawianego frazeologizmu. Pierwsza z wątpliwości rodzi się z faktu usytuowania jego potencjalnej jednostki prototypowej w obrębie starotestamentowej Księgi Izajasza, która jako źródło pochodzenia rodzimych biblizmów frazeologicznych nie wydaje się pierwszorzędna. Z moich obserwacji wynika, że na blisko sto rodzimych frazeologizmów pochodzenia biblijnego o typie cytatów tylko dla ośmiu z nich prototyp kanoniczny daje się odnaleźć w Księdze Izajasza (Koziara 2009a). Kolejne wątpliwości nasuwa fakt przynależności zarówno werbalnej, jak i nominalnej postaci omawianego frazeologizmu do osobnej dominanty tematycznej, jaką tworzą somatyzmy frazeologiczne, znajdujące także swój wzorzec w obrębie niektórych ksiąg biblijnych. Obok omawianej jednostki zbiór ten tworzą w języku polskim między innymi takie frazeologizmy jak: *bić / uderzać się w piersi*; *być cichym i pokornego serca*; *Duch ochoczy, ale ciało mdłe*; *kamień młyński u szyi*; *kolos na glinianych nogach*; *krew z krwi, kość z kości*; *Kto ma uszy, niechaj słucha*; *Łuski spadły komuś z oczu*; *nadstawić drugi policzek*; *od stóp do głów*; *oko za oko, ząb za ząb*; *palec boży*; *paść / padać do nóg / stóp*;

posypać / posypywać sobie głowę popiołem; pracować w pocie czoła; strząsnąć proch / pył z sandałów / nóg / ze stóp; pilnować / strzec jak żrenicy oka; umyć / umywać ręce; widzieć źdźbło w oku bliźniego, a belki w swoim nie widzieć; wilk w owczej skórze; włos z głowy nie spadnie; źebro Adamowe.

Dla wielu z nich wyłączna proveniencja biblijna pozostaje poza dyskusją, na przykład *umyć / umywać ręce, wilk w owczej skórze, źebro Adamowe*. Obecność innych na kartach Pisma Świętego stanowić może niekiedy efekt transpozycji na grunt ksiąg natchnionych wielu konwencjonalnych jednostek z ościennych kultur i tradycji, jak ma to miejsce chociażby w wypadku frazy *oko za oko, ząb za ząb* (babiloński kodeks prawny). Są wreszcie wśród nich i takie somatyzmy frazeologiczne, których podobny status formalny i semantyczny ukształtował się na prawach niezależnych w wielu językach⁵.

Czy do tej grupy daje się zaliczyć także omawiany frazeologizm, skoro większość współczesnych opracowań frazeograficznych i paremiograficznych nie umieszcza przy nim jakiegokolwiek kwalifikacji genetycznej? Co więcej, podająca (jako jedyna) takie dane *Nowa księga przysłów polskich* pochodzenie frazeologizmów *miedziane / wytarte czoło; mieć miedziane / wytarte czoło* łączy nie z tekstem biblijnym, lecz ze średniowieczną praktyką piętnowania na czole przestępców (NKPP I 389), czego nie potwierdzają jednak inne źródła słownikowe i encyklopedyczne⁶. Dość częsta praktyka nieoznaczania kwalifikacji genetycznej, z jaką mamy do czynienia w polskiej frazeografii, sprawia jednak, że obecności bądź braku tego elementu opisu leksykograficznego nie można uznać za kryterium przesądzające o takim lub innym pochodzeniu frazeologizmu.

Mimo zatem istnienia wielu wątpliwości proveniencja biblijna frazeologizmu *miedziane czoło; mieć miedziane czoło* wydaje się nadal najbardziej prawdopodobna. Na rzecz tej tezy zdaje się dodatkowo przemawiać fakt poświadczeń omawianych jednostek jako biblizmów w zasobach innych języków europejskich⁷. W wypadku

⁵ Tezę tę starałem się onegdaj udowodnić w stosunku do wyrażenia *od stóp do głów*, mającego także swój prototyp biblijny, zob. Koziara 2008: 177–182.

⁶ Praktyki piętnowania poprzez umieszczanie na ciele zwierząt i ludzi, głównie niewolników, określonych znaków znane są w wielu obszarach świata. Niektóre źródła historyczne informują, iż w dawnych miastach polskich odbywało się publiczne piętnowanie złoczyńców, który to zwyczaj miał być przeniesiony do Polski z Niemiec wraz z prawem magdebskim, zob. na ten temat: Gloger 1985: 23.

⁷ Tego rodzaju potwierdzenia przynoszą obserwacje Anastazji Oleśkiewicz. Dokonane przez badaczkę porównawcze zestawienie danych słownikowych języków: włoskiego, francuskiego, angielskiego i niemieckiego, wykazało istnienie frazeologizmów o dość zbieżnych wartościach definicyjnych, przy nieznacznie zmiennym składzie ich konstytutywnych komponentów. Z danych tych wynika, iż polskiemu frazeologizmowi *miedziane czoło, mieć miedziane czoło* odpowiadają kolejno: włoskie wyrażenie *faccia di bronzo* (dosł. 'twarz z brązu, spizu'); francuski zwrot *avoir le front d'arain* ('mieć miedziane czoło'), angielskie złożenie *brazen-face* ('brązowa twarz') oraz niemieckie wyrażenie *mit eiserner Stirn* (dosł. 'z żelaznym czołem'). Jak wynika z analiz A. Oleśkiewicz, znaczenia owego frazeologizmu w tych językach są dość bliskie temu, które wnosi prototypowa forma biblijna, zob. Oleśkiewicz 2007: 126–127. Co znamienne, brak poświadczeń tego rodzaju frazeologizmów w zbiorach biblizmów znacznej części języków słowiańskich (np. czeski, rosyjski, ukraiński).

polszczyzny związek współczesnej jednostki rodzimej z jej biblijnym prototypem ma dziś jednak bardziej charakter formalny niż semantyczny.

Nie można natomiast wykluczyć, iż drugi, chronologicznie późniejszy wariant omawianego frazeologizmu, jakim jest postać *wytarte czoło*; *mieć wytarte czoło*, posiada inne źródło pochodzenia niż formy *miedziane czoło*; *mieć miedziane czoło*, a które to jednostki w polskiej praktyce leksykograficznej mogły ulec kontaminacji. Swoiste *tertium comparationis* dla obydwu jednostek tkwi, jak się wydaje, w odwołaniu do czynności „wycierania się” miedzi – efekty tego procesu na prawach wtórnych znaczeń ufundowały w języku polskim (i nie tylko) frazeologizmy z komponentem somatycznym *czoło* o wysoce negatywnych konotacjach wartościujących.

8. Poczynione na kanwie opisu niniejszego frazeologizmu obserwacje stwarzają podstawy do wysnucia także pewnych dodatkowych wniosków. Wskazują one przede wszystkim na znacznie bogatszą pod względem denotacyjnym wartość definicyjną omawianej jednostki rodzimej w stosunku do tej, jaką posiada jej prototypowy odpowiednik w tekście kanonicznym. Kontekst biblijny, jaki wprowadza hebrajskie wyrażenie *mecach nechusza*, dotyczy bowiem pewnej pojedynczej cechy charakteru, jaką jest upór, podczas gdy z formami *miedziane / wytarte czoło*; *mieć miedziane / wytarte czoło* polszczyzna łączy o wiele szerszy zakres odniesień, przywołując całą kolekcję wysoce negatywnych nazw cech i zachowań ludzkich, za jakie uchodzą: brak ambicji, honoru, godności, bezwstyd, cynizm – aż po wskazanie na całkowitą utratę zasad moralnych.

Ten typ asymetrii co do zakresu znaczeń jednostki prototypowej i jej rodzimych ekwiwalentów, z jakim mamy do czynienia w wypadku frazeologizmu *miedziane / wytarte czoło*; *mieć miedziane / wytarte czoło*, zdaje się potwierdzać istnienie swego rodzaju procesów derywacyjnych i akomodacyjnych w tego typu zbiorach biblizmów. Ich skutkiem bywa tworzenie się form, których rodzimy status semantyczny oraz stylistyczny jest różny, a niekiedy krańcowo odmienny od tego, jaki przysługuje jednostce kanonicznej⁸.

9. Osobną zaś kwestią pozostaje ocena „kondycji” tematycznego frazeologizmu we współczesnej polszczyźnie, jak też stan jego kodyfikacji frazeograficznej. Jak wspomniano wyżej, część współczesnych opracowań leksykograficznych odnotowuje frazeologizmy *miedziane / wytarte czoło*; *mieć miedziane / wytarte czoło* zazwyczaj z kwalifikatorem chronologicznym wskazującym na ich recesywność. Ale nie brak słowników, głównie najnowszych, które całkowicie je pomijają. Rodzi się jednak pytanie, czy słusznie.

O stopniu żywotności danej jednostki powinniśmy wnioskować przede wszystkim na podstawie jej zdolności wchodzenia w obręb współczesnych realizacji tekstowych. W tego rodzaju obserwacjach coraz bardziej pomocne stają się dziś stosunkowo łatwo dostępne i dające się weryfikować bazy internetowe. Przeprowadzona specjalnie na potrzeby niniejszego opracowania kwerenda dość jednoznacznie

⁸ Najbardziej wymownym przykładem są np. wyrażenia: *ubogi duchem / w duchu*; *głos wołającego na pustyni / puszczy*; *kamień obrazu*; *ptaki niebieskie*, które na gruncie polszczyzny wytworzyły całkowicie odmiennie niż biblijne znaczenia, a co za tym idzie – zyskały nową wartość stylową. Uwagę temu zagadnieniu poświęciłem w osobnym artykule, zob. Koziara 2011: 287–293.

pokazuje, iż żywotność poddanych obserwacji jednostek w polszczyźnie nie wygasła. Co więcej, spora część ich przytoczeń tekstowych, zazwyczaj werbalnej formy omawianego frazeologizmu, świadczy o właściwym rozpoznaniu formalnej i znaczeniowej strony frazeologizmu. I nie są to li tylko użycia literackie, często stylizowane, lecz liczne realizacje tekstowe zazwyczaj właściwie dyskursowi politycznemu i potocznemu. Przy okazji tych obserwacji daje się zauważyć dość wyraźna przeługa wariantów *miedziane czoło*; *mieć miedziane czoło* nad formami *wytarte czoło*; *mieć wytarte czoło*⁹.

Przy tego rodzaju danych tekstowych, jakie stwarzają dziś bazy internetowe, trzeba jednak mieć świadomość ograniczoności owych zasobów. Niekiedy bowiem za dużą ilością rekordów (internetowych przytoczeń) mogą kryć się dość jednorodne gatunkowo poświadczenia, niekoniecznie tekstowych użyc danej jednostki. Te ostatnie zaś nierzadko bywają powielaniem tych samych cytatów. Obserwacje tego typu baz nie powinny być także jednorazowe, lecz wielokrotne i odpowiednio rozciągnięte w czasie. Nie ulega wszak wątpliwości, iż współczesne kwerendy leksyko-graficzne oraz próby weryfikacji stopnia żywotności i właściwości stylistycznych określonych jednostek językowych nie powinny tracić z pola widzenia nowych baz danych wnoszonych przez media elektroniczne. W równym stopniu dotyczy to omawianego tu frazeologizmu, którego status genetyczny oraz formalno-semantyczny widziany na tle jednostek sobie pokrewnych wykazuje w języku polskim znaczne osobliwość.

Bibliografia

- Biblia Tysiąclecia*, 1971, *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. W przekładzie z języków oryginalnych opracował zespół biblistów polskich z inicjatywy benedyktynów tynieckich*, wyd. 2 zmienione, Poznań – Warszawa.
- Gloger Z., 1985, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. I–IV, wyd. 5, Warszawa.
- Godyń J., 2006, *Od Adama i Ewy zaczynać. Mały słownik biblizmów języka polskiego*, wyd. 2 poprawione, uzupełnione i rozszerzone, Warszawa.
- Koziara S., 2004, *O frazeologii biblijnej nie zawsze biblijnego pochodzenia*, [w:] *Studia nad polszczyzną współczesną i historyczną. Prace dedykowane Profesorowi Stanisławowi Bąbie w 65-lecie urodzin*, red. J. Liberek, Poznań, s. 159–166.
- Koziara S., 2008, *Wokół semantyki i genezy frazeologizmu od stóp do głów*, „*Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis*”, *Studia Linguistica*, t. III, red. T. Szymański, E. Stachurski, S. Koziara, Kraków, s. 177–182.
- Koziara S., 2009a, *Frazeologia biblijna w języku polskim*, wyd. 2 poprawione, Łask.
- Koziara S., 2009b, *Tradycyjne biblizmy a nowe polskie przekłady Pisma Świętego (ujęcie filologiczno-normatywne)*, Kraków.

⁹ Na potrzeby niniejszych badań wykorzystane zostały dane z popularnej wyszukiwarki internetowej Google.pl. Obserwacje prowadzono na przestrzeni około dwóch miesięcy w okresie od lutego do kwietnia 2012 roku. Kwerenda wskazała na wielkość poświadczeń tekstowych użyc frazeologizmu *miedziane czoło*; *mieć miedziane czoło* mieszczącą się w przedziale od kilku do kilkudziesięciu tysięcy rekordów. Znacznie mniejszą liczbę odnotowano natomiast przy wariantowej postaci *wytarte czoło*; *mieć wytarte czoło*.

- Koziara S., 2010, *Biblizmy frazeologiczne w zasobach współczesnej polszczyzny*, [w:] *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Poznań, s. 99–119.
- Koziara S., 2011, *O rodzimych frazeologizmach biblijnych „chodzących krętymi ścieżkami”*, „*Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis*”, „*Studia Logopaedica*”, t. IV, red. L. Bednarczuk, S. Koziara, H. Pawłowska-Jaroń, E. Stachurski, Kraków, s. 287–293.
- Oleśkiewicz A., 2007, *Europa języków. Związki frazeologiczne o proveniencji biblijnej i antycznej w europejskiej wspólnocie słownikowej*, Kraków.
- Pajdzińska A., 2001, *O znaczeniu związku frazeologicznego (raz jeszcze)*, [w:] *Problemy frazeologii europejskiej*, red. A.M. Lewicki, t. 4, Lublin, s. 11–18.
- Piela M., 2003, *Grzech dosłowności we współczesnych polskich przekładach Starego Testamentu*, Kraków.
- Skorupka S., 1952, *Z zagadnień frazeologii*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Językowej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Wydział I Językoznawstwa i Historii Literatury”, t. IV, Warszawa, s. 147–180.
- Tyrpa A., 2005, *Frazeologia somatyczna. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała w gwarach polskich*, wyd. 2, Łask.
- Walczak B., 1985, *Biblia a język. O warstwie biblijnej w polskiej frazeologii*, „*Życie i Myśl*”, nr 11–12, s. 28–39.

Opracowania słownikowe (wraz z rozwiązaniem skrótów)

- NKPP – *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, 1969–1978, w oparciu o dzieło Samuela Adalberga opracował Zespół Redakcyjny pod kierunkiem J. Krzyżanowskiego, t. 1–3, Warszawa.
- SDor – *Słownik języka polskiego*, 1958–1969, red. W. Doroszewski, t. I–XI, Warszawa.
- SFwp – S. Bąba, J. Liberek, 2002, *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, Warszawa.
- SLin – *Słownik języka polskiego* przez M. Samuela Bogumiła Linde, 1854–1860. Wydanie drugie, poprawne i pomnożone, t. 1–6, Lwów.
- Swar – J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiedzki, 1900–1927, *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Warszawa.
- USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, 2003, red. S. Dubisz, t. I–IV, Warszawa.
- WSFJP – P. Müldner-Nieckowski, 2004, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa.

The Origin and History of the Polish Set Phrase *mieć miedziane, wytarte czoło* in the Context of Related Structures in Polish

Abstract

The aim of the article is a linguistic description of the set phrase *mieć miedziane / wytarte czoło* (*to have a copper / worn forehead* – ‘to lack ambition’). The author points to its peculiar etymology and to its formal and semantic status in the older and contemporary phraseographic works as well as in the Polish language corpora. The analysis of the history of this expression has been carried out in the context of related Polish phraseological units. The article presents essential facts concerning the mechanisms of the functioning of selected language forms. These facts may come useful in the process of compiling new lexicographic works.